

Степан Величенко (Торонто)

ВІД БОГДАНА ДО РУСЛАНИ, АБО 1654 РІК У 2004 РОЦІ

Рец. на: *Переяславська рада 1654 року* / Заг. ред. П. Сохань. — К.: Смолоскип, 2003. — XX, 890 с.; *Петро Шелест*. Справжній суд історії ще попереду / Ред. Ю. Шаповал. — К.: Генеза, 2003. — 807 с.; *Володимир Щербицький*. Спогади сучасників / Ред. В. Ф. Возианов та ін. — К.: Видавничий дім ін. юре, 2003. — 587 с.; *Gil A. Dekret prezydenta Leonida Kuczmy o obchodach 350 rocznicy Kozackiej Rady Perejasławskiej 1654 r., i jego znaczenie dla wewnętrznej i zewnętrznej sytuacji Ukrainy*. — Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2003. — 60 s.; *Рафальський О.* Переяславський договір України з Росією 1654 року: ретроспективний аналіз. — К.: Генеза, 2004. — 294 с.; *Yekelchik S. Stalin's Empire of Memory. Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination*. — Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, 2004. — XI, 231 p.

Віндзорська угода (1125) та Акт про унію (1801) визначили підпорядкування Ірландії Англії. Англо-ірландська угода 1921 р. проголосила незалежність Ірландії, але націоналісти тоді почали між собою війну через умови угоди. Другий президент Ірландії, Вільям Косгрейв, котрий представляв поміркованих націоналістів, не був надто популярним. На карикатурах його зображали як ставленника Британії; він навіть погодився, щоб Ірландія була офіційно представлена в Лондоні на церемоніях вшанування полеглих у Першій світовій війні, які бойкотувалися націоналістами як символ старої імперської лояльності. Але важко уявити, щоб Косгрейв (якби він так довго залишався при владі) міг 1925 або 1931 р. святкувати 800-річчя або 130-річчя вищезгаданих договорів, проголосити рік Англії в Ірландії, а тоді на концерті у Дубліні відсвяткувати цей день разом із британським прем'єр-міністром. У перші десятиріччя існування Ірландської держави партійні провідники розуміли, що будь-які офіційні вшанування історичних дат будуть політизовані, бо кожна політична група прагнула легітиматії через використання певної версії події минулого — яке завжди мало суперечливі інтерпретації. Тому представники влади рідко наважувалися влаштовувати подібні святкування, а якщо й влаштовували, то обирали для вшанування тих осіб та подій, навколо яких могли б примиритися всі члени суспільства¹.

Другий президент України теж не був надто популярним. Але йому не було соромно у березні 2002 р. закликати до святкування події, яка позначає початок російського панування в Україні. У січні 2004 р. він сидів разом із президентом Росії на концерті в Києві,

присвяченому Переяславській угоді 1654 р. А на вулицях люди з плакатами «Путін, додому!» вийшли на демонстрацію проти натовпу прихильників українсько-російського «вз'єднання». 1 січня 2004 р. — випадково чи за чийсь задумом — Вірка Сердючка опанувала всі російські та українські телепрограми і перемогла в усіх існуючих рейтингах². Сценічний образ Вірки, як відомо, — така собі совкова «малоросіянка» (яку багато глядачів чомусь вважають безмірно смішною, а багато критиків осуджують за завдавання національної образи українцям через поширення ганебних «малоросійських» же стереотипів).

На офіційній конференції, присвяченій Переяславській угоді, що проходила в Києві у лютому 2004 р., майже всі доповідачі виступали з критичною оцінкою тієї події та її наслідків. Протилежний погляд панував на іншому публічному заході, прямо пов'язаному з роковинами угоди 1654 р. Це був перший «Собор народів України, Росії та Білорусі» у Запоріжжі, який відбувся в травні 2004 р. у присутності Патріарха РПЦ та за спонсорства голови облдержадміністрації, місцевого олігарха В'ячеслава Богуслаєва. Двома роками раніше ця підозріла організація («Собор народів...») проголосила, що вона прагне «поновити політичну та релігійну єдність» східних слов'ян, створивши для початку фінансовий та економічний союз між країнами³. У Запоріжжі мітинг почався з привітання від представників усіх трьох урядів, а також однієї довгої промови якогось Ф. Муравченка про «загрозу масонсько-жидівську», яка нібито загрожує слов'янам; слухачі вітали промовців бурхливими оплесками⁴. Представники урядів закликали три народи до інтеграції та задекларували намір підтримати на майбутніх президентських виборах того кандидата, котрий втілює би в життя це гасло. Однак це зібрання дістало менше уваги, ніж на те сподівалися, — бо напередодні Руслана Лижичко повернулася до Києва після перемоги на конкурсі «Євробачення», та, згідно з інформацією Агенції «Франс-Прес», Україна з цього приводу просто завирувала. Перед тим Руслана була ігнорована державними українським ЗМІ та незнана в Росії, а от до вересня 2004 р. було продано понад 250 000 ліцензійних копій її альбому «Дикі Танці» — і це лише в Україні⁵.

350 років тому князі та генерали визначали долі народів і династична монархія була основною інституцією. Тому коли 1654 р. висвячений на трон володар визнав чоловіка з шаблею за провідника козацької України, то ця країна юридично стала частиною європейської політичної карти. Сьогодні Eurovision Song Contest, із приблизно 500 мільйонами глядачів, являє собою одну з основних інституцій Європи, і народи тепер визначають поп-зірок. Тож коли 2004 р. жінка з мікрофоном виграла першу нагороду на конкурсі, вона так змінила становище своєї країни в Європі, як ніщо не могло його змінити. Україна перестала бути якоюсь там «колись частиною Росії», «де президент замордував журналіста», але стала батьківщиною Руслани.

Одразу після 1654 р. здавалося, що Переяславська угода матиме таке саме майбутнє, що й чимало інших договорів тих часів. Багато чинників з обох сторін заважали її виконанню. За кілька років по тому (попри те що її було оголошено вічною), одна сторона порушила умови, а друга оголосила угоду недійсною, а потім обидві сторони оголосили війну. Богдан Хмельницький фактично приховав угоду й ніколи не розголошував її умов, а старшинська рада її не затвердила. У 1659 р., однак, російські послы відновили цю угоду («Переяславські статті» Юрія Хмельницького. — *Прим. ред.*), стверджуючи, що зберігають в новому договорі

положення 1654 р., і примусили українську делегацію підписати цей цілком новий договір. П'ятдесят років по тому Петро I довідався, що первісний документ зник; а 1789 р. козацька Україна — територія, про яку йдеться в угоді, — також зникла. Переяславська угода стала юридично доречною ще раз на початку XIX ст., а потім знову 1917 р.

Революційна українська партія 1904 р. видала листівки з нагоди 250-річчя угоди, де представляла цю угоду як початок поневолення України. Одна листівка зображає Олексія Михайловича з ланцюгами, а друга — Петра I, який б'є жінку-Україну своїм скіпетром⁶. Того ж року активісти першої української націоналістичної партії (Української національної партії. — *Прим. ред.*) створили першу українську терористичну організацію («Оборону України») та спробували підірвати пам'ятник Пушкіну в Харкові на знак засудження Переяславської угоди. В 1914 р. Грушевський згадав угоду як зразкову під час річної конференції кадетської партії. Однак того року національні лідери займалися святкуванням сторіччя народження Шевченка, а не 260-ї річниці Переяславської ради. З ініціативи Хрушова Радянський Союз тільки 1944 р. вперше відсвяткував річницю угоди офіційно, на державному рівні. У 1954 р., з нагоди 300-річчя, партійні чиновники та історики використали угоду для створення офіційної інтерпретації історії, що підкреслювала українсько-російську подібність та винятково позитивне значення союзу з Росією в історії України. У «Тезах до 300-річчя возз'єднання...», які склала анонімна група істориків під керівництвом А. В. Лихолата, Переяславська угода постала як добровільне «возз'єднання двох братніх народів». Протягом наступних тридцяти семи років система освіти СРСР навчала цій версії по всіх школах.

Три зі згаданих на самому початку цієї статті книг описують як події 1654 р., так і їх значення та інтерпретації. Ще дві — є оповідями про двох радянських лідерів, які керували Україною. Остання ж книга — це дослідження ролі українських істориків у творенні офіційної радянської інтерпретації української історії. Разом ці книжки допомагають нам зрозуміти мислення неорадянських провідників та їхні політики колаборантства, історіописання і святкувань.

Книга Рафальського, тодішнього співробітника Секретаріату президента, була непереконливою спробою використати спадок 1654 р. для легітимації проросійської, неорадянської політики Кучми. Автор заявляє, що, оскільки наслідки угоди були як непередбачувані, так і нещасливі для України, сьогодні українці мають пам'ятати її, коли їхній уряд вступає у нові відносини з Росією. Рафальський звертає мало уваги на Польщу та Європейський Союз, а натомість бачить майбутнє України як третього члена антиєвропейського, антиазійського, російсько-білоруського «Союзу Русь». Прагнення Кучми досягти цієї мети, на думку автора, зробило його зовнішню політику подібною до Богдана Хмельницького (с. 186)! У безглузді спробі надати патріотичного блиску цьому бажаному «союзу» Рафальський неточно наводить та вириває з контексту звернення до можливості такого союзу, висловлене українським консервативним мислителем В'ячеславом Липинським (с. 188, 199–201). Замість висновку про те, що людина, котра обпеклася, не має знову підставляти пальці під вогонь, Рафальський заявляє, що минулий досвід приведе українців до побудови кращих відносин із Росією, подібних до тих, що існують між Канадою та Сполученими Штатами (с. 196). Схоже, ніби він не знає нічого про економічну, культурну та навіть політичну залежність

Канади від Сполучених Штатів, залежність, яку дехто називає неоколоніалізмом. Рафальський включає Договір 1997 р. про співпрацю між Україною та Росією до додатків з дванадцяти документів і схвально зауважує, що, оскільки Росія ратифікувала договір 1999 р., Україна «не схилилася у західному напрямку». Потім він коротко резюмує ліберальні настанови Києва та Москви щодо національних питань та заявляє, що політична роль постімперського націоналізму зменшується у кожній з країн (с. 194). Автор не згадує, яка частка української економіки та мас-медіа належить російським компаніям, чи те, що і Росія, і Україна мають приблизно однакову кількість етнічних меншин — українців і росіян відповідно. Так само він не бере до уваги, що хоча Київ витрачає мільйони, якщо не мільярди гривень, забезпечуючи культурні потреби своїх російських громадян, котрі на додаток ще й мають російськомовну аудіовізуальну продукцію, вироблену російськими корпораціями в Росії та Україні, Москва ще не витратила нічого на своїх україномовних громадян, котрі мають недостатньо або зовсім не мають доступу до виробленої приватно україномовної аудіовізуальної продукції. «Рік України в Росії» настав і мав місце 2003 р., але жодна українська організація Росії не отримала ні копійки урядових грошей, не кажучи вже про доступ до державних радіо та телебачення. Рафальський схвально цитує Кучму, котрий написав, що 1654 р. Росія являла собою єдину реалістичну альтернативу для українців: він заявляв, що краще бути російськими кріпаками, ніж турецькими рабами (с. 208). Сьогодні, однак, колишні турецькі раби наступні за чергою мають приєднатися до Європейського Союзу, в той час як після сімнадцяти років незалежності української мови не чути на вулицях Києва — не кажучи вже про членство в ЄС. Скільки років після здобуття незалежності мешканці Афін та Софії продовжували говорити турецькою?

Сьогодні російський капітал володіє приблизно 80 % економіки України та 90 % її комунікаційної мережі. У квітні 2004 р. Україна вступила до Єдиного економічного простору, де домінує Росія. Таким чином, коли президент Кучма оголосив про намір уряду святкувати 350-ту річницю Переяславської угоди, багато хто протестував, бо вважав це спробою виправдати українську залежність від Росії через реанімацію «Тез» 1954 р. Нова «залізна завіса» постала на польському-українському кордоні в травні 2004 р., а згодом, під час виборчої кампанії, почалися ігри російських «політехнологів» (які, між іншим, подали ідею вносити мертвих до виборчих списків — подібно до того, як царські послы 1654 р. додавали прізвиська мертвих до списків тих, хто склав присягу цареві). Так само розмови Віктора Януковича з Путіним нагадали усім розмови Івана Брюховецького з Олексієм Михайловичем 1665 р. і тільки підтвердили побоювання щодо намірів Росії та компанії Кучми.

Деякі історики вирішили зовсім не реагувати на політику Кучми, вважаючи, що навіть критична публічна дискусія може додати легітимності чомусь, що не варте навіть обговорення і має бути викреслене з пам'яті. Адже навіть негативна реклама — це все одно реклама. Інші занепокоєні історики організували неофіційні конференції на знак протесту; саме вони вирішили укласти й видати збірку «Переяславська рада 1654 р.». Видана якраз перед запланованими святкуваннями, ця книжка майже на тисячу сторінок має наклад 5 тис. примірників у країні, де спеціальні наукові видання рідко коли мають наклад понад 2 тис. Перша частина містить передруки критичних

статей як про саму угоду, так і про пізніші царські та радянські її інтерпретації. Упорядники та редактори цього видання, поза сумнівом, заслуговують на подяку: деякі зі статей взагалі є бібліографічними раритетами. Особливо цінні роботи Грушевського, Оглобина, Яковлева, Брайчевського. Шість статей у другій частині підсумовують майже всю російську, польську, українську та англomовну історіографію Переяславської угоди, а наступні п'ять описують дотичні до неї події. Книжка демонструє: попри різницю в деталях, дослідників угоди можна поділити на дві групи. Перша, котра включає більшість (але не всіх) російських істориків, змальовує угоду як вираз надлюдської релігійної та/або національної «сили», яка з'єднала, або «воз'єднала», два православні народи зі схожими мовами та звичаями в одну державу і через те обом дала лише добро. Друга група істориків, котра включає здебільшого (але не лише) українців, подає угоду як звичайну політичну подію, яка відбивала мінливі інтереси двох підписантів. Незважаючи на деякі короткотермінові вигоди для України, врешті-решт переважили негативні наслідки. Варто зауважити, що ця інтерпретація була підтверджена наприкінці січня 2004 р. навіть Національним інститутом стратегічних досліджень при Президенті України⁷.

Але, як зауважує Володимир Кравченко, хоча останній з вищеназваних погляд відображає консенсус істориків в Україні, його не поділяє усе населення (с. 516). Серед певних груп уперто тримається «панросійська» («східнослов'янська») інтерпретація в її імперських і радянських варіантах. Її прихильниками переважно є деякі громадські діячі, політики лівого напрямку та численні шкільні вчителі історії — надійний резерв ідеологічних активістів радянських часів. Теза про те, що Переяславська угода є символом російсько-української єдності, була поширена царською та радянською історіографією. В Росії й сьогодні є історики, які ладні підписатися під цією тезою⁸. Так само, як і російські політичні лідери, як-от Сергій Глазьев, можуть публічно сміливо говорити, що насправді немає різниці між українцями та росіянами та що їхні держави мусять «воз'єднатися»⁹. Оскільки упорядники «Переяславської ради» мали менш ніж два роки, щоб укласти цю потрібну і вартісну книжку, вони не змогли охопити усіх аспектів проблеми. «Переяславська рада» не має бібліографії. Немає в ній дослідження щодо народної пам'яті про угоду, ні історії її офіційних святкувань. Фактографічний матеріал у різних статтях частково збігається та інколи повторюється. В українськомовних статтях подекуди є цитування англomовних робіт, не згаданих у розділі про англomовну історіографію. Немає також розділу про французько-, німецько- та латиномовну історіографію. Хоча редактори коротко відзначають важливість політичного та інтелектуального контексту (с. VII—X), не всі автори в другій частині присвячують йому достатньо уваги. Ніхто не розглянув, наприклад, ставлення російських істориків «юридичної школи» (її представники до революції написали одні з найкращих студій про Переяславську угоду) до потреби імперських чиновників і політиків того часу реагувати на польські, фінські та українські національні вимоги. Нарешті, книга не аналізує «Тези» 1954 р. та не згадує про роль українських істориків у їх виготовленні. Не згадано принаймні три важливі роботи: *Velychenko S. The Origins of the Soviet Interpretation of Eastern Slavic History. A Case Study in Policy Formulation//Forschungen zur Osteuropais-*

chen Geschichte. — 1990. — Vol. 46. — Pp. 221–53; *Н. Юсова*. Генеза концепту «давноруська народність» у радянській історичній науці//Український історичний журнал. — 2001. — Ч. 6. — С. 65–85; та книжка С. Єкельчика, написана на основі його дисертації 2000 р. та здана до друку тоді, коли «Переяславська рада» ще писалася. Ця робота, «Stalin's Empire of Memory»¹⁰, описує еволюцію радянської української культури загалом, однак Єкельчик приділяє значну увагу історіописанню, а особливо створенню «Тез до 300-річчя...», і таким чином ідеально доповнює «Переяславську раду». Використовуючи архіви, недоступні до 1991 р., автор зміг детально висвітлити роль українських учених у створенні повоєнної радянської української культури та історіографії. Він спростовує хибне уявлення про українське радянське історіописання як про результат беззаперечного диктату «центру», Москви тощо. Насправді діяльність українських радянських істориків мала дуже широкий діапазон і включала також і пасивний опір, і співробітництво, і діалог із «центром», апаратчиками, місцевими чиновниками, і реальну ініціативу та творчість у межах існуючої системи (с. 107). Результатом було створення радянської української національної історії. Хоча супротивники радянської влади засудили цю версію історії як «москвофільську» нісенітницю, радянські лідери також зі свого боку ніколи не були задоволені нею, оскільки ця версія так і не змогла повністю відокремитися від не-радянської української національної пам'яті (с. 153). Єкельчик ретельно дослідив внесок різних акторів у справу створення радянської української історіографії та її нездатність повністю замінити собою неофіційні інтерпретації, які все одно побутували серед населення. Автор не засуджує нікого та не визначає доробок істориків як щось «українське» чи «російське» — якщо цей доробок взагалі може бути окреслений у національних термінах. Єкельчик також не описує детально політичну роль цієї «лоялістської» інтерпретації української історії (с. 155), на яку все ж варто звертати увагу.

Освічені українці аж до ХХ ст. вважали за нормальне говорити про себе та росіян як про єдиний народ, бо таким чином, наприклад, вони могли захищати свою політичну і культурну автономію. Логіка була приблизно такою: «якщо ми — такі самі росіяни, як і ви, то як ви можете зневажати наші права, мову та звичаї і трактувати нас як підкорених чужинців? Якщо ми є нормальна частина Росії, то, аби краще розуміти ціле, ми мусимо вивчати не тільки великоруську, але і нашу малоруську історію». Інакше кажучи, в умовах залежності, де відкрито говорити про відмінність було політично ризиковано, декларування спорідненості було засобом захисту і уможливило вивчення цих відмінностей під виглядом «місцевих особливостей». Чи не саме так мислили такі діячі, як, наприклад, Микола Петровський, коли пропонували ЦК КПУ за Хрушова офіційно визнати проросійські аспекти української культури? Чи можна було історикам в Україні після 1954 р. знайти кращий вихід зі становища, ніж створення перекрученої і проросійської версії історії, котра, проте, обґрунтовувала становище України як другої за значенням республіки СРСР? Ця проблема заслуговує на докладне дослідження. Ті, хто вивчатиме цю тему, мають тлумачити це так, що заяви про українсько-російську єдність та братання росіян з «малоросами»/українцями під царським та згодом під радянським пануванням не означали те саме, що вони означають сьогодні. У незалежній державі заяви про історичну спорідненість та ігнорування відмінностей означають не що інше, як бажання бути і далі залежними від Росії.

Противник козацької України 350 років тому, Польща, сьогодні має більше центрів українських студій, ніж будь-яка інша країна в світі, а польське українознавство стоїть на високому науковому рівні. У 1990-х рр. польські вчені надрукували більше наукових розвідок про Україну, ніж друкувалося в самій Україні, — і це незважаючи на те, що пересічний поляк розглядає українців у тих самих термінах, у яких пересічний німець розглядає поляків¹¹. Отже, зовсім не дивує те, що саме польський вчений, А. Гіль, здобувся на стислий та водночас корисний аналіз подій, пов'язаних із подіями як 1654, так і 2004 рр.¹²

Гіль починає з теоретичних зауважень щодо політичної складності вибору історичних подій, річниця яких можна було б офіційно святкувати тим суспільствам, яким бракує відчуття спільності історії та культури. Автор описує події Переяславської угоди, пізніші їх інтерпретації та події навколо рішення уряду святкувати річницю цієї угоди. Він помітив, що 1996 р. Кучма виразно пов'язував Переяславську угоду з українською незалежністю. У тій самій промові Кучма також визнав, що царська політика спрямована була «на ліквідацію української держави та перетворення її на колонію Російської імперії»¹³. Отже, можна було б очікувати, що уряд хотів скористатися з роковин, щоб ствердити ідею української незалежності. Проте не всі зрозуміли цю ініціативу саме так. Сьогоднішні «малороси» та деякі росіяни скоріше зінтерпретували святкування як офіційне підтвердження проросійських симпатій України. Західноукраїнські уніати-католики мають усі підстави для того, щоб образитися через те, що уряд на рівні всієї держави прославляє антиуніатську суспільну групу (козаків), яка ніколи не мешкала в західній частині цієї держави. А. Гіль припускає, що ці різноманітні реакції можуть поглибити внутрішні суперечності в Україні, оживити приховані антипольські почуття, та навіть негативно вплинути на відносини з Польщею (с. 37, 48–49). Проте тут він не має рації. Церемонії та реакції були доволі мляві. Після концертів, уже після того, як вийшла книжка Гіля, політичні лідери проголосили рік Польщі в Україні. Заплановані на 2004 р. заходи не включали святкування 435-ї річниця Люблінської унії 1569 р., яку Гіль помилково вважає подією, що могла б слугувати українцям моделлю національного співіснування (с. 51). Так само не святкувалася 345-та річниця Гадяцької угоди 1659 р., яка зробила Козацьку Україну третьою частиною Речі Посполитої. Невідомо, чи Україна надіслала офіційні привітання Польщі у зв'язку з 210-ю річницею повстання Косцюшка проти Росії (як і невідомо, чи Київ привітав Москву з річницею перемоги над учасниками цього повстання. Але, мабуть, навіть мало-руське москвофільство має свої межі).

Українську політичну історію між 1659 та 1991 рр. можна розуміти як історію колаборантської верхівки. Марксистки зазвичай називали таку еліту у колишніх колоніях «третього світу» «компрадорською буржуазією». Закордонні противники радянської влади вважали будь-яку співпрацю з ворогом зрадою та називали таких колаборантів кар'єристами і запродавцями. Ті науковці, котрі більш толерантно ставилися до людей, не готових терпіти заслання, безробіття чи тюрму в ім'я абстрактних ідеалів, зазвичай розрізняли різні типи колаборантів. В Україні одного роду колаборанти — це такі особи, як Іван Брюховецький та Павло Судоплатов, для котрих інтереси та накази центру перевищували будь-які місцеві інтереси; для цих людей могли важити лише особисті інтереси, розрахунки та прагматизм. Інший сорт — це такі люди, як Павло Полуботок та Микола

Скрипник. Засуджені противниками російського панування та водночас перебуваючи постійно під підозрою з боку росіян, вони шукали золоту середину та старалися примирити місцеві інтереси з наказами центру.

Якби 1989 р. комуністи обороняли старий лад силою, а їхні супротивники тоді страшили їх чи заслали, тоді, мабуть, новий уряд сьогодні не зараховував би радянські/російські символи до нової державної спадщини. Мабуть, патріотичні політичні провідники проігнорували б те, що відбулося 1654 р., — так само, як ірландські національні політики після незалежності 1921 р. проігнорували те, що відбулося у 1125 та 1801 рр. Однак у 1989–1991 рр. не було жодних серйозних битв, ані насильства, а старі радянські керівники середньої ланки не повийжджали і не повмирили — а якщо це й відбулося, то суто з природних причин. Колишні колаборанти-адміністратори стали панами, привласнили народне багатство та втрималися при владі, вживаючи тактику, що її Микола Рябчук назвав «посткомуністичним еклектизмом». Це мішанина з радянських і нерадянських осіб і подій, багато з яких вважалися несумісними до 1991 р., — а післявладці мали надію, що вони триматимуться разом у новому національному пантеоні.

Зовні нові провідники удавали, ніби своїм вибором осіб і подій для святкувань вони шукали нейтральну середину, щоб таким способом досягти консенсусу. З одного боку, уряд офіційно підтримує проросійські симпатії певної групи населення України та дозволяє вчителям викладати антиукраїнську інтерпретацію Переяславської угоди, а з іншого — так само відзначає деякі події та осіб, котрі раніше вважалися частиною антирадянської національної спадщини (наприклад, Голодомор)¹⁴. Від 1991 р. нові провідники зводили пам'ятники Грушевському, однак не нищили пам'ятників Леніну. У 2003 р. уряд не відзначив ні 750-ту річницю коронації Данила Галицького, ані 85-ту річницю проголошення Української СРР, ані 70-ту річницю з дня смерті Миколи Скрипника¹⁵. У 2004 р. уряд теж проігнорував 125-ті роковини народження Симона Петлюри, другого президента Директорії. 22 січня 2004 р. офіційно святкувалося 85 років проголошення Соборної Української держави, а водночас державне телебачення продемонструвало документальний фільм, що позитивно подавав політику Леніна. У червні 2004 р. президенти Росії, України та Білорусі взяли участь у святкуванні Дня молоді, старого радянського свята, у Чернігівській області, де вони вшанували пам'ять «жертв фашизму». Вшанування пам'яті «жертв комунізму» не відбулося. Як зауважив Юрій Шаповал, іноді видавці можуть друкувати одну й ту саму книгу з двома різними варіантами вступу. В одній версії вони виразно стверджують, що ОУН-УПА були найманцями фашистської Німеччини¹⁶, а в іншій версії вступу це твердження відсутнє. Кандидат у президенти Віктор Янукович підводиться, коли лунає державний гімн, але також вітає «Собор слов'янських народів» у Запоріжжі. Чотири роки тому він як голова Донецької області написав вступ до місцевої історії радянських служб безпеки (ВЧК-НКВД-КГБ), в якому зазначив, що ці організації захищали «інтереси нашої нації», та представив їхню «роботу» як приклад «відданої служби Українській державі та народу»¹⁷. У 2003 р. уряд офіційно відсвяткував 85-ту річницю з дня народження комуніста зі Східної України Володимира Щербицького і тим самим розмістив його в новому «національному пантеоні». Проте уряд не відсвяткував 95-ті роковини народження іншого східноукраїнського комуніста

(а ці роковини так само припали на цей рік) — Петра Шелеста, і таким чином чомусь не відвів йому місця в цьому «національному пантеоні».

На підставі цього короткого огляду святкувань стає ясно, що старі, радянського штибу чиновники та політичні лідери не дуже дбали про залагодження конфліктів між про- та антиросійськими угрупованнями. Незважаючи на те, що вони все ж таки також вшанували нерадянські та неросійські аспекти української історії, ці політики до початку виборчої кампанії 2004 р. виразно ототожнювали себе з радянськими колаборантами, яких аналітики та історики зазвичай пов'язують із Брюховецьким та Судоплатовим.

За кілька місяців після того, як лідери України формально помістили Щербицького до свого пантеону, з'явилася книжка Юрія Шаповала про Петра Шелеста. Надрукована накладом 2 тис. примірників приватним коштом, ця книжка є дуже цінною з наукової точки зору. Перша частина книги містить повний варіант щоденника Шелеста. Друга частина — добірку з 81 документа (з 1964 до 1973 р.), що раніше не видавалися, а також передрук офіційного засудження книги Шелеста «Україно наша радянська». Частина третя містить кілька інтерв'ю з Шелестом та про нього. Ця книга дає нам цінні візії подій 1960-х рр. в Україні, а зокрема розуміння прерогатив перших секретарів ЦК КПУ та їхніх стосунків із керівниками з центру. Проте вона розчарує тих, хто цікавиться подробицями приватного життя вельмож. Найбільш інтригуючою деталлю є згадка, що Шелест любив щодня пити свіже молоко. Для однієї довгої поїздки його дружина навіть подбала, щоб до потяга приєднали вагон із коровою та постачанням сіна (с. 727).

Прихильник більшої автономії для республіки у рамках децентралізованого СРСР, Шелест вважав, що Україна та Росія поєднані разом навіки, і ніколи не висловлювався за сепаратизм. У розмові зі Збігневом Бжезинським того дня, коли Україна проголосила незалежність, П. Шелест сказав: «Я не знаю, чи мені радіти — бо моя країна незалежна, чи сумувати — бо зникла друга моя країна, якій я служив ціле життя» (с. 246, 705, 750, 754). Говорячи українською в промовах, вдома Шелест розмовляв російською (с. 749, 763). Він бачив позитивні елементи у діяльності Сталіна, був противником чеських реформ 1967–1968 рр., але був проти військової інтервенції до ЧССР (с. 252, 283, 300, 316). Що ж до проблеми репресій дисидентів у шістдесятих роках, то Шелест вважав дисидентів «гарячими головами» та «Дон Кіхотами», які заважали «нашій спільній боротьбі» — тобто боротьбі за збільшення автономії для України (с. 222, 237, 714). Шелест не мав стосунку до арештів 1970–1973 рр. (с. 310, 328–29, 764, 728). Цікаво, що він навіть посмів відкрито сказати Суслову, щоб той перестав засуджувати українських козаків, бо тільки завдяки їм він [Суслов] міг нині сидіти в Кремлі (с. 6).

За кілька тижнів після появи книги Шаповала вийшла збірка про Щербицького. Проспінсорована урядом, тобто видана державним коштом, вона мала 5-тисячний наклад. Гроші проходили через «Благодійний Фонд «Українська Державність» імені В. В. Щербицького», який так само реально існує, як і нагорода в галузі прав людини ім. Каддафі! (Цинік може запитати: чи не доживемо ми до того, що побачимо щось на кшталт «Єврейсько-українського добродійного фонду ім. Лазара Кагановича?»). Варто також відзначити, що у річницю Переяслава неорадянська русофільська еліта України вшанувала себе, як і своїх колишніх начальників, у книзі про українсько-арабські від-

носини, проспонсорованій Головним військовим союзом України (General Military Union of Ukraine), пов'язаним з тодішньою кучмівською СБУ. Вона була надрукована накладом 5000 примірників на високоякісному папері українською та поганою англійською; її перші тридцять сім сторінок містять п'ять кольорових фото Кучми та п'ятнадцять — Януковича, двадцять два — її видавця, та фотографії окремих кучмістів — і мало хто з них мав стосунок до Аравії¹⁸. Ця книга, разом із «Володимиром Щербицьким...», із першою версією вищезгаданого «Безсмертя», «Нарисом історії служб державної безпеки» та загадковим двотомним виданням «Творів» Кучми, були видані приватно і недоступні пересічному громадянину, подібно до того, як сто років тому недоступною для пересічної людини була порнографія для багатіїв.

Перша частина книжки «Володимир Щербицький...» містить добірку спогадів про Щербицького. Вони мають переважно «агіографічний» характер та повідомляють головню лиш те, що Володя був «хороший парень». Це, напевно, сподобається таким самим людям, як ті, що в 30-х роках вважали, що Адольф був хорошим «парнем», бо любив собак, дітей та кремові тістечка. Один із оповідачів повідомляє нам, що Щербицький ніколи не говорив українською мовою, бо, як «делікатна» та «сором'язлива» людина, він соромився своїх русизмів (с. 94). Деякі зі спогадів суперечать іншим, надрукованим Юрієм Шаповалом. Наприклад, у спогадах Бориса Патона у книжці «Володимир Щербицький...» (с. 32) написано, що Щербицький не намагався звільнити Віталія Шелеста з роботи в Академії наук після того, як його батько був усунутий з політичного олімпу. Мати Віталія згадує, що Щербицький намагався, однак просто не зміг («Петро Шелест...», с. 734).

Друга частина уміщує скорочений український переклад уже виданої книжки в оборону Щербицького, яка була надрукована російською мовою колишнім його помічником Віталієм Врублевським — свого часу особою грізною та впливовою¹⁹. Його підхід стає зрозумілий від початку: «Володимир Щербицький був лідером від Бога» (с. 378). Той, хто знає про всі страждання українців у ХХ ст., прочитавши таке, мусить хіба підвести очі до неба та запитати: «Боже, чому?!» Той, хто не звик звертатися до Бога, може сказати світською мовою: «Рахунок між позитивом і негативом у діяльності Щербицького явно не на користь першого». Щербицький — це «останній з могікан», хто ніяк не міг (чи не хотів) зрозуміти, що система була безперспективною і що вона вела народ і країну до катастрофи²⁰. Росіянин Володимир Семичастний, колишній голова КДБ, казав: «Щербицький був найліпшим другом Брежнєва, і тому Петро Юхимович [Шелест] програв... Щербицький — служака, він був відданим Брежнєвським холуєм, він ніколи не заперечив навіть найдурнішої пропозиції Брежнєва... За Щербицького не було жодного міністерства, де міністр або депутат був би людиною не з Дніпропетровська... На Україні в повній мірі здійснився московський жарт про нову періодизацію російської історії: був період до-петровський, і потім петровський, а тепер — дніпропетровський» («Петро Шелест...», с. 725, 729–730). Отже, Шелест вважав Щербицького холуєм Брежнєва найгіршого гатунку. «Чому ми зневажаємо нашу власну національну культуру? — говорив Шелест, — це можуть робити тільки тупі люди, зрадники свого власного народу.. Таким представником є Щербицький... Такі люди біля влади небезпечні для свого власного народу» («Петро Шелест...», с. 325; також: 219, 247, 356, 383, 393, 408).

Врублевський описує Щербицького як скромну людину та сім'янина. Як патріота, що любив маму та піклувався про пересічних людей. Його основна теза: Щербицький був причиною всього доброго, що сталося в Україні. Отже, він постарався, наприклад, щоб хрест був поставлений нагорі відреставрованих Золотих Воріт у Києві, а також дбав про екологію та ремонт Київської Опери (с. 511, 524, 547). Коли 1986 р. перший секретар московської партійної організації Борис Єльцин сказав Щербицькому відправити 40 000 телят до Москви, щоб росіяни мали гарне м'ясо на свята, тоді (з похвалою описує Врублевський) Щербицький назвав його авантюристом та відмовився: «Чиїсь амбіції тішити на шкоду республіці не будемо» (с. 411). Врублевський не розповідає нам, чи це було звичайним і нормальним, щоб перший секретар Московського міськкому партії давав замовлення першим секретарям республік, і не порівнює цих двох провідників (єдиний виняток: Врублевський згадує, що Єльцин міг випити літру вночі та бути на роботі о шостій наступного ранку, тоді як Щербицький зовсім не пив). Порівняння, однак, дасть нам ліпше розуміння граничних можливостей діячів тих часів, і таким чином через контекст ми зможемо зробити висновок щодо їхньої поведінки.

Врублевський згадує, як Щербицький перевіряв у бюро, чи люди можуть купити м'ясо, молоко та масло. Як приклад піклування Щербицького про науку він наводить свідчення, що Щербицький підтримував дружні стосунки з президентом Академії наук та не пхав на посади туди ані своїх прибічників, ані родичів — на протипагу Табачнику, який твердить, що було якраз навпаки (с. 423, 502–504)²¹. Коли подивимося, що робив Єльцин, ставши першим секретарем, то побачимо, що він кинувся одразу публічно і навіть особисто викривати ту ледачість, корупцію, крадіжки, некомпетентність та кумівство, якими «прославилася» радянська система. Щоб забезпечити людей товарами, крім арештів понад 800 чиновників, він створив так звані ярмарки, де виробники могли безпосередньо продавати споживачам. Єльцин публічно критикував ненависну систему «номенклатури» та почав закривати її спеціальні таємні крамниці. Щоб покращити стан науки, він постарався зламати систему надвишок для науковців, породжену державним соціалізмом. Більшість «науковців» тоді проводили цілі дні в цинічній безділлі, жартуючи, читаючи «самвидав», кокетуючи та шукаючи «викиду» зарубіжних черевиків або шкіряних пальт у робочий час. Формально партійні, а насправді антикомуністи, ці «ветерани» уникання праці, не продукували нічого, крім макулатури, і Єльцин це знав. Він хотів звільнити якнайбільше таких дармоїдів. Як ми знаємо, на жаль, мало що змінилося. Упродовж року всі його ініціативи були марні, і все лишилося, як і було²². Чи Щербицький не пробував зробити щось подібне, бо «знав», що це все даремно, чи, може, тому, що Україна не мала таких самих проблем? Врублевський цього нам не каже.

Врублевський звинувачує «систему», «централізацію» або просто «історію» в тому, що все ж таки було «погано» в Радянській Україні за його патрона (с. 403, 412, 414, 493, 499, 549, 553). Він звинувачує Москву за арешти в Україні після 1972 р., але також Шелеста за раніші (до 1972 р.) арешти (с. 401). Оскільки книга не має ані приміток, ані бібліографії, ані посилань на монографічні дослідження щодо описуваного періоду, неможливо вирішити, має автор рацію чи ні. Однак коли ми порівнюємо цю книжку з іншими роботами, то виявляються суттєві розбіжності²³.

Врублевський не згадує, наприклад, що завдяки Щербицькому КПУ в 1980-х рр. мала найвищу за увесь радянський період частку членів-етнічних українців. Бейссінджер (Beissinger) зауважив, що це означало, що українці самі себе контролювали. Інші спостерігачі постійно звертали увагу на важливість для Щербицького його зв'язків із Брежневим, із потужним кланом Дніпропетровської партійної організації, а також на ключову роль рекомендацій Щербицького (чи навіть прямого вибору ним) людей, що безпосередньо відповідали за арешти та репресії 1972–1978 рр., тобто В. Федорчука та В. Маланчука. Врублевський нівелює важливість цих зв'язків та статус Щербицького в брежневській групі. Суслов, — каже він, — прислав Федорчука та Маланчука, проте відносини Щербицького з ними були «складними» (с. 405, 408, 475, 478, 516, 518). Врублевський твердить, що Щербицький відмовився від пропозиції з Москви перейти туди на вищу посаду та звільнив В. Маланчука так швидко, як тільки міг, бо не любив його, а ще — підтримав творчу інтелігенцію після 1978 р., оскільки був занепокоєний станом української культури (с. 413–415, 481, 518–525). Я. Білінський²⁴, навпаки, стверджує, що Москва відмовила Щербицькому в його домаганні бажаної посади в центрі; бачачи, що його кар'єра вже не піде вгору, Щербицький вирішив миритися з інтелігенцією та припинив репресії. Відповідно, він і звільнив непотрібного уже для репресій В. Маланчука. Врублевський (с. 549–558) пише, що Щербицький ніяк не міг зупинити будівництва Чорнобильської АЕС, а після аварії міг робити тільки те, що йому дозволяла Москва; ймовірно, він не припинив демонстрацію 1 травня 1986 р., бо Горбачов погрожував виключити його з партії (с. 553). Табачник же стверджує, що якраз переважно завдяки Щербицькому сумнозвісна АЕС була збудована.

Врублевський визнає, що Щербицький не вважав національні справи за важливі та що це мало «погані» наслідки для України. Підставою для появи цієї проблеми, на його думку, була хибна партійна лінія, яка вимагала, щоб місцеві керівники боролися надміру старанно проти «місцевого націоналізму», але дозволяла центральним лідерам не вести боротьбу проти «великодержавного шовінізму» (с. 486–487, 491–492). Потім автор запевняє нас, що протягом перебування Щербицького при владі його ставлення до українських національних справ змінювалося і якби він був живий, то теж підтримав би незалежність України, як це зробили його наступники (с. 494–495, 518). Мабуть, Врублевський вважає, що твердження останнього лідера УРСР Станіслава Гуценка, висловлене в серпні 1991 р., було думкою меншості: «Сьогодні ми голосуємо за українську незалежність, а якщо ні — то будемо в гі...ні». Всі міркування Врублевського слугують тому, щоби підтвердити, ніби Щербицький та його колеги були «меншим злом» з-поміж можливих. Як прагматичні реалісти, вони «розуміли», що нічого не можуть зробити власними силами, а тому і не робили, і таким чином запобігали тому, щоб хтось гірший не посів їхні посади (с. 490–491, 516–517). Вони — люди свого часу, котрі тільки виконували накази. Проте у попередній книзі Врублевський зробив важливе твердження, якого немає в україномовному виданні: якщо Україна була колонією Москви, а її провідники — маріонетками Кремля, тоді немає сенсу очікувати, щоб такі люди поводитися як керівники самостійних держав. «Їхня поведінка була відповідна до обставин» (с. 216). Якщо це так і якщо Врублевський та його товариші погоджуються з цим, то маріонетка — то вже маріонетка, чому тоді не вшанували

пам'ять Шелеста? Може, не всі «маріонетки» однакові і, може, Врублевський з його товаришами думають, що колаборанти на кшталт Щербицького краще собі давали раду з обставинами, аніж колаборанти на кшталт Шелеста? Така точка зору впливає і на деяких українських істориків. Готові покласти провину за проблеми України на Росію, вони прямо пишуть, що Шелест розглядав інтереси Української республіки «як першочергові», але після цього вони вже не можуть ясно та чітко висловлюватися щодо колаборантів на кшталт Щербицького. В начебто авторитетному шеститомному виданні «Політична історія України ХХ століття», виданому 2003 р., щонайменше п'ятеро людей писали розділ про 60–80-ті роки. Використовуючи книжку Врублевського як джерело, вони стверджують, що, можливо, подеколи Щербицький старався відстоювати інтереси «населення України» і, таким чином, мав «риси патріота України». Вони класифікують Щербицького як «менше зло» — не кажучи, що, власне, могло б бути більшим злом. Через сімдесят сторінок вони пишуть: «Сервілізм української влади [за Щербицького] відносно центру обернувся для України колосальними людськими, матеріальними, духовними, і культурними втратами»²⁵.

Наступники Щербицького не захищали радянську систему зі зброєю в руках, а переживши її, стали керівниками «незалежної» 1991 р. Вони не змогли перетворити Україну на неорадянську державу типу Білорусі, бо мусили рахуватися з сильною національно-демократичною елітою, за наявності в Україні меншої частки людей, ніж було у Білорусі, котрі вважають себе «радянськими», «російськими», «східнослов'янськими» чи «тутешніми». Політичні провідники України і так були змушені святкувати та на рівні держави визнавати осіб та події, заборонені в радянські часи. Це було їм не до смаку, але мало шкодило й давало довіру як українському урядові від людей, що думали: хоч погано живеться, але Україна самостійна і можна офіційно вшановувати національних героїв. Водночас поміркована проросійська/прорадянська риторика і святкування задовольняли також частину українських громадян-русофілів, котрі тішаться з того, що, незважаючи на неприємну для них незалежність України, вони можуть завжди розраховувати на Росію.

Однак не всі громадяни-русофіли обов'язково підтримують уряд незалежної України. У науковій царині, наприклад, це виявляється так: деякі історики в Сімферополі думають, що українські підручники історії після 1991 р. відрізняються тільки рівнем їхнього антирусизму. Ці офіційні підручники, заявляють вони, спонсоровані «нащадками Сулова і Жданова», які намагаються силою триматися при владі і використовують той самий український націоналізм, який вони всі засуджували, коли були радянськими функціонерами. Натякаючи, що українське та російське минуле утворюють єдину національну історію, ці історики заявляють, що той, хто думає так само, є незаангажованим та об'єктивним спеціалістом, а той, хто так не думає, заангажований ідеолог! Далі вони вихваляють підручник, написаний в «душі радянської історіографічної традиції»²⁶. На популярному рівні сучасна Комуністична партія України спонсорує так званий «Всеукраїнський Союз нащадків Богдана Хмельницького» під проводом Петра Симоненка та Леоніда Грача. Ця організація засуджує «глобальну фінансову олігархію» та її плани підпорядкувати Україну «євроатлантичній цивілізації». У липні 2003 р. вони нагородили десять російських та українських учнів середніх шкіл, які

перемогли в конкурсі найкращих нарисів на тему «Україна + Росія = любов». У березні 2004 р. вони нагородили іншу групу учнів, які виграли їхній конкурс нарисів про значення 350-ї річниці Переяславської ради та її ролі у посиленні «дружби українського та російського народів». Ці оголошення про конкурс та оповідання-переможці повторюють ідеї «Тез до 300-річчя возз'єднання...» 1954 р. Нарешті, є й група екстремістів, для яких українська національність як така не існує, але існує лише малоросійська гілка російської нації²⁷. Для них Переяславська угода є актом, що перетворив Росію на світову потугу, а тому дуже важлива. Однак до кінця XVIII ст., скаржаться вони, ця угода не дала жодного позитиву ні Москві, ані «малоросам», яких гнобила купка власних козацьких старшин. На їхній погляд, українці — це не нація, але політична партія, створена дурною царською політикою та наївними, тупуватими російськими лібералами. Після 1918 р. цю партію далі виховували комуністи, і аж після 1991 р. вона врешті прийшла до влади, а сьогодні за співучастю Кремля панує на теренах, які повинні бути частиною Росії. Отже, українські політичні лідери є антиросійськими, а лідери Росії проукраїнськими; росіяни України та «малороси» поволі зникають, бо українізуються, перестають піклуватися про російську культуру та голосують за Кучму²⁸. Таким людям, напевно, не подобається й те, що Росія 2004 р. нарешті зратифікувала розмежування кордону та що завдяки Європейському Союзу Україна зараз створює зі свого боку справжній бар'єр. Тепер всі не лише ясно бачать, де закінчується Україна, а де починається Росія, а від січня 2004 р., вперше після 1918 р., всі подорожні мусять показувати паспорти.

Хоч офіційна проросійська риторика та святкування мали певну ціль, вони, однак, є дуже нелогічними й позбавленими державотворчого сенсу. По-перше, сьогоднішні неорадянські лідери розуміють, що неможливо офіційно відзначати, наприклад, дні народження Симона Петлюри або Георгія П'ятова, бо вони належать до фігур, які сильно роз'єднують суспільство. Але керівники держави також виключили з національного пантеону таких осіб, як націонал-комуніст Микола Скрипник або дворянин Василь Каразін, які б могли приваблювати людей з обох угруповань — і про-, і антиросійського/радянського²⁹. Виключаючи осіб і події, які їм здавалися екстремістськими, уряд селективно відзначав події та роковини, прийнятні для однієї групи або для другої, але не для обох. Таким способом він посилював та підтримував напруження між ними. Тому слід погодитися з М. Рябчуком, що до 2004 р. лідери просто не хотіли злагодити поміж про- та антиросійськими/радянськими угрупованнями в Україні. Підтримування внутрішнього напруження та використання страху однієї групи щодо іншої навряд чи може бути способом творення нової держави, але така тактика дозволяла старим радянським лідерам позиціонувати себе як «поміркованих центристів» і таким чином триматися при владі.

По-друге, цікаво, що нікому в тому урядові тоді не спало думку таке. Твердження про те, що все «добре» в Україні виникло завдяки Щербицькому і йому подібним, а за все «зле» має відповідати тільки Росія (Москва), означає, що це безглуздя — святкувати подію, яка водночас спричинила це «зло». За звичайною логікою, варто було б вшанувати або Переяславську угоду, або Щербицького. Якщо визнавати, що Україна мала вигоду від союзу з Росією, то тоді немає ніякого сенсу звинувачувати Москву в українських

бідах. Щербицького треба хвалити тому, що він виконував замовлення на кшталт призначення В. Маланчука, а не за те, що він відмовився допомогти братам-росіянам і не послав Єльцину 40 000 телят. Або якщо ми будемо хвалити Щербицького як патріота за те, що він не відправив худобу, то тоді немає сенсу твердити, що Україна і Росія мали взаємну користь від «об'єднання» 1654 р. Публічний календар 2004 р. був нелогічний, бо не представляв жодну історичну/національну перспективу, але добре прислужився як засіб розділення суспільства.

Нарешті, слід нагадати, що за винятком виставки в Російському історичному музеї з двох статей у січневому номері «Родины», російська преса фактично проігнорувала 350-ту річницю Переяслава³⁰. В Україні статті про події 1654 р. в популярних та наукових виданнях загал відображали погляди, представлені в «Переяславській раді»³¹. Є також підстави для того, аби вірити, що, коли виростуть покоління тих, хто навчався за такими книгами, як «Переяславська рада», то народна пам'ять та наукові інтерпретації українсько-російських відносин в Україні будуть співпадати. Звичайно, в родинному та дружньому колі люди не завжди розмовляють про минуле так, як написано в підручниках та навчають у школі. Не можна також забувати, що сьогодні, в часи поп-культури, пересічна людина не має ні великого інтересу, ані великих знань з історії. Коли сьогоднішня українська молодь подивиться назад на 2004 р., крім виборів, чи вони будуть згадувати Руслану, «Дикі Танці» та Євробачення, чи Росію, Переяслав та «З'їзд слов'янських народів»? Тож доречно згадати цікавий погляд читача газети «День», для якого Вірка Сердючка представляє «малоруське» та радянське минуле України, тоді як Руслана представляє її національне європейське майбутнє³².

Хотілося б, аби в майбутньому лише кілька крайніх груп (котрі, як задирки, завжди з нами) святкували події 1654 р. і згадували з любов'ю таких осіб, як Іван Брюховецький, Щербицький і Вірка. Питанням буде тоді: чи такі неорадянські русофіли та «малороси» будуть так само нешкідливі, як «Об'єднані імперські лоялісти» в Канаді, чи так само впливові, як був донедавна «Оранжевий Орден» у Північній Ірландії?

Але Україна 2008 р. ще не вийшла зі свого «дніпропетровського» періоду. Вже відомо, що Ющенко зрадив як не всі, то більшість помаранчевих ідеалів. Тому задирки не меншають і невідомо, як довго ще буде тривати цей період. Якщо Янукович стане президентом, чи можна виключити, що він і йому подібні святкуватимуть на державному рівні 2010 р. 345-річчя «Московских статей» гетьмана Брюховецького — і що не доведеться тоді писати статтю «Від Ваньки до Верки?»

¹ *Fitzpatrick D.* Commemoration in the Irish Free State//History and Memory in Modern Ireland. — Cambridge, 2001. — P. 203; *Johnston W. M.* Celebrations. The Cult of Anniversaries in Europe and the United States Today. — London, 1991.

² *Известия.* — 2004 г. — № 12. — 10 января; *День.* — 2004. — 10 января. — С. 1.

³ *Заявление Съезда славянских народов Беларуси, России и Украины//Молодая гвардия.* — 2002. — Ч. 3. — С. 205–208.

⁴ «Пленарне засідання «Собору слов'янських народів»» (див. додаток до статті Ф. Турченка у цьому виданні). Я вдячний Федорові Турченку і Володимирові Кравченку за те, що вони звернули мою увагу на цей документ.

⁵ <http://www.keithm.utvinternet.ie/2004ukraine.htm>.

⁶ *Забочень М., Поліщук О., Яцюк В.* На спомин рідного краю. Україна у старій листівці. — К., 2000. — С. 207. Малюнки виконані східняком Василем Різниченком та видані під псевдонімом у Галичинні.

⁷ *Гальчинський А. та ін.* Угода 1654 року: історичні уроки для українського народу//*День*. — 2004. — 31 січня.

⁸ Але треба мати на увазі, що відповідальні російські історики вже облишили таке імперське мислення. Див. *Новая российская энциклопедия*. — Т. 1. — М., 2003. Або: *Российский энциклопедический словарь* в 2 тт. — М., 2000.

⁹ *Україна і Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин*/Ред. О. П. Лановенко та ін. — К., 2001. — С. 264–318, 340–70.

¹⁰ Див. український переклад: *Єкельчик Сергій*. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. — К., 2008. — 304 с. (*Прим. ред.*)

¹¹ В обох країнах більшість налаштована ворожо або байдуже щодо своїх східних сусідів, див. *Obraz Polski i Polaków w Europie*/Ed. by L. Kolarska-Bobińska. — Warszawa, 2003. — Ss. 211, 214, 287, 295.

¹² *Гіль А.* Переяславська рада 1654 року та її вплив на сучасну Україну//*Молода нація*. — Альманах. — 2003. — № 3. — С. 15–39.

¹³ *Український історичний журнал*. — 1996. — № 4. — С. 9.

¹⁴ Мені невідомо, чи ті особи, які організували «рік Росії в Україні» 2003 р., не хотіли таким чином відвернути увагу від 70-річчя голоду 1933 р.? (Сайт www.russia.org.ua зовсім не згадує Голодомор в Україні).

¹⁵ До проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки в січні 1919 р. більшовики в Москві вважали харківських більшовиків «легітимним» урядом Української Народної Республіки, яку вони визнали, а не лідерами територіальної одиниці, окремої від УНР. Більшовики також вважали, що Донбас, Крим і Північне Причорномор'я не належать до УНР.

¹⁶ *Безсмертя*. Книга пам'яті України 1941–1945/За заг. ред. І. О. Герасимова. — К., 2000. — С. 8.

¹⁷ *В. Зуєв, І. Кулага*. Органи державної безпеки в Донецький області. — Донецьк, 2000.

¹⁸ *Україна — Арабський світ*/Ред. О. Калашніков. — К., 2004. Але тут немає фотографії найвидатнішого українського арабіста Агатангела Кримського.

¹⁹ *В. Врублевський*. Владимир Щербицкий. Правда и вымыслы. — К., 1993.

²⁰ *Д. Табачник*. Апостол Застою//*Вітчизна*. — 1992. — Ч. 11. — С. 122.

²¹ Там само. — С. 121.

²² *L. Aron. Yeltsin. A Revolutionary Life*. — New York, 2000. — P. 131–217.

²³ Див. книгу Табачника, а також: *Y. Bilinsky. Shcherbytsky and Kremlin Politics*//*Problems of Communism*. — 1983. — July — August. — Pp. 1–20; *M. Beissinger. Ethnicity, the Personnel Weapon, and Neo-imperial Integration: Ukrainian and RSFSR Provincial Party Officials Compared*//*Studies in Comparative Communism*. — 1998. — Spring. № 1. — Pp. 71–85.

²⁴ Крім зазначеної вище праці, див. також україномовну статтю: Я. Білінський. Щербицький між Києвом і Московою//Віднова (Мюнхен). — Зима 1984/85 — весна 1985. — С. 79–120. (Прим. ред.)

²⁵ Політична історія України ХХ століття у шести томах/Ред. І. Ф. Курас. — Т. 6. — К., 2003. — С. 223–227, 293. Автори не наводять ніяких прикладів, як саме Щербицький «успішно захищав інтереси республіки».

²⁶ Л. Мойсенкова, П. Марцинковский. Россия в украинских учебниках истории//Россия и страны Балтии, Центральной и Восточной Европы, Южного Кавказа, Центральной Азии: старые и новые образы в современных учебниках истории/Ред. Ф. Бомсдорф, Г. Бордюгов. — М., 2003. — С. 70, 81, 91. Незважаючи на полемічну проросійську упередженість, автори правильно відзначили відсутність збалансованого узагальнення українсько-російських відносин, написаного з регіональних перспектив. Ця книга була профінансована організацією «AIRO-XX», яку спонсорує Фонд Фрідріха Нойманна та яка видає літературу в певному неорадянському реваншистському дусі.

²⁷ С. Григорьев. Нужен новый Переяслав//Верже. Народная газета. Запорожский еженедельник. — 2004. — 12 февраля. Для Григор'єва статті в «Переяславській раді» віддзеркалюють «тимчасову політичну кон'юнктуру» і нібито повторюють ідеї, вигадані ще у ХІХ ст. «західними спецслужбами». Григор'єв працює у фірмі Богуслаєва.

²⁸ С. Сидоренко. Новая Россия и бывшая Малороссия//Москва. — 2003. — № 11. — С. 129–157. У січні 2004 р. редакція нагородила автора з Кременчуцької області однією з її річних нагород. Подібна стаття написана також «громадянином України» з м. Запоріжжя, який пов'язаний нібито виключно з російськими науковими закладами: Москва. — 2002. — № 8. — С. 160–171. Обидві можна прочитати в Інтернеті: <http://www.moskvam.ru/>.

²⁹ Уряд не святкував 130-річчя народження Християна Раковського 2003 р. Цей болгарин був першим головою Ради Народних Комісарів УСРР. Почав він свою політичну кар'єру в Україні як прихильник централізації і вважав, що надання українській мові державного статусу було б контрреволюційним кроком. Але пізніше став близьким до Скрипника та рішучим захисником автономії та українізації.

³⁰ У першій статті український історик подав позитивні і негативні наслідки угоди для України. У другій двоє російських істориків описують виключно позитивні наслідки. О. Рафальский. Наибольшая легенда славянской истории//Родина. — 2004. — № 1. — Январь. — С. 10–19; Н. Петрухинцев, А. Смирнов. Брак по расчету//Там само.

³¹ Мені невідомо, як представляли цю тематику газети на кшталт «Булвару».

³² День. — 2004. — 18 травня. — С. 4.